

В. О. Юносова

Бердянський державний
педагогічний університет

СТИЛІСТИЧНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Відомо, що в сучасній українській мові наявні дві групи лексики – нейтральна і маркована (експресивна). У лінгвістиці термін «маркованість» інтерпретують по-різному, зокрема розглядають його у співвідношенні з поняттям мовної норми, а також пов'язують поняття стилістичної маркованості зі стилістичним значенням та наявністю в лексемі різних конотацій. С. Бузько розглядає цей термін як «наявність у мовної одиниці додаткової конотативної інформації емоційного, експресивного, оцінного чи стильового характеру, що зумовлює здатність цієї одиниці створювати певний стилістичний ефект, надаючи мовленню, залежно від комунікативно-прагматичної настанови мовця, різних відтінків – урочистості, піднесеності, невимушеності, фамільярності, іронічності, гумору, комізму, згрубілості, агресивності тощо» [2, с. 122]. У пропонованому дослідженні ми спиралися саме на таке тлумачення поняття стилістичної маркованості лексики.

Над проблемою функціонування маркованої (експресивної) лексики в художніх текстах працювали С. Єрмоленко, М. Кочерган, А. Мойсієнко, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицька, В. Чабаненко, І. Чередниченко та ін. Науковці здійснили класифікацію маркованих лексем, розглянули їхні семантичні групи, виражально-зображальні можливості в різних текстах тощо.

Нашу увагу привернула мовотворчість сучасної письменниці Люко Дашвар, романи якої сьогодні є справжніми українськими бестселерами. Мета роботи – схарактеризувати стилістично марковану лексику в романі Люко Дашвар «РАЙ.центр».

Художня література є невичерпним джерелом дослідження маркованої лексики української мови. В аналізованому творі зафіксовано вживання різних

лексичних одиниць, що мають маркування в лексикографічних виданнях: зменшено-пестливі, розмовні, жаргонні, згрублі, зневажливі, іронічні, фамільярні, вульгарні, лайливі. З-поміж них виділяємо іменники на позначення осіб за їхніми зовнішніми ознаками та внутрішніми якостями, рисами характеру тощо (*красунчик, синочок, матуся, журналюга, дідуган, пацан, чувак, дурепка, пройдисвіт, лузер, гультай*); іменники – назви неістот (*коридорчик, завданнячко, грошенята, витребеньки, кодро, паскудство, бабло, кайф, комп, універ, шмотки*); дієслова (*балакати, белькотіти, біситься, верзти, забашляти, завалити, здуріти, злиняти, колотися, кумекати, очухатися, припхатися*); прикметники (*вонючий, дурний, задріпаний, клятий, маленький, невеличкий, прителепкуватий, пришелепуватий, пузатий, широчезний*), прислівники (*гарненько, по-пацанячому, прямисінько, страшенно красивий*).

У пропонованому дослідженні детальніше розглянемо вживання іменників на позначення частин тіла людини.

Як відомо, зменшено-пестливі слова виражають суб'єктивну позитивну емоційну оцінку. У романі Люко Дашвар «РАЙ.центр» вони здебільшого передають різні почуття персонажів твору: ніжність, закоханість, прихильність тощо: «**Плечиком** смикнула – усі геть! Невразлива, нездоланна, безсмертна. **Бровки** насупила – мабуть, не побачила, чого хотіла» [3, с. 6]; «Люба вислизнула з обіймів. **Губку** закусила, брови звела» [3, с. 82]; «– Будьте ви людьми, зваріть Любі кави, бо у Люби **пальчики** болять!» [3, с. 29]; «На **вушко** щось прошепотів» [3, с. 48]; «Макар розплющив очі, побачив білу Любину **ніжку** – перелякався, протверезів...» [3, с. 47]; «Так-сяк стільці до столу поприсували, повсідалися, **колінками** одне одного штовхають» [3, с. 49]. Але таке вживання не завжди відбиває позитивні почуття. Наприклад, у поєднанні з певними епітетами ці іменники можуть позначати зневагу, презирство або іронію, насмішку, пор.: «Справа, звичайно, давня, але не мертва, – примружив **вицвілі оченятка**, Сердюка зміряв» [3, с. 248]; «Уявила **презирливо примружені хазяйчині оченята**...» [3, с. 188]; «З порога на Любу прискіпливо дивилася огрядна жінка

років п'ятдесяти з *маленькими хижими оченятками*» [3, с. 27]; «Бронзова ручка у *товсте черевце* увіп'ялася» [3, с. 68].

У романі засвідчено розмовні, жаргонні, вульгарні, зневажливі слова на позначення частин тіла людини. Їх уживання зумовлене певними стилістичними настановами. «Розмовна лексика – це слова розмовної мови, що протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням» [7, с. 560]. Вона «охоплює широку гаму стильових та емоційних оцінок у невимушеному, переважно побутовому спілкуванні. На розмовній лексиці позначається безпосередній вияв почуттів мовця...» [Там само]. Відображаючи природні комунікативні ситуації, вона зазвичай відзначається зниженою експресивністю, пор.: «*Ти – ще той виняток! Хрест на пузі!*» [3, с. 40], де *пузо* – «розм. Великий, товстий живіт» [4, Т.8, с. 386]; «– *Щоби ти, падло, назавжди зникла з мого життя! Назавжди! Зрозуміла? – трусив огрядну тушу*» [3, с. 245], де *туша* – «розм. Про велике, гладке тіло людини» [4, Т.10, с. 331]; «*Ти коли від мамчиної цицьки відірвався?*» [3, с. 59], де *цицька* – «розм. Сосок людини або самки тварини; жіночі груди» [4, Т.11, с. 223]; «*Сердюк вже ледь втримувався, аби не вчепитися Перепечасві у горлянку*» [3, с. 250], де *горлянка* – «розм. Те саме, що *горло 1* – передня частина шії, в середині якої знаходиться початок стравоходу і дихальних шляхів» [4, Т.2, с. 132–133]; «*Перепечай відірвав зад від стільця, штовхонув стіл набитим черевом – задзеленчали склянки, перекинулася пляшка з мінералкою, на Сердюка й Коноваленка – хлюп!*» [3, с. 250], де *черевом* – «// розм. Великий живіт» [4, Т.11, с. 303].

Жаргонна (сленгова) лексика є специфічним маркером мовлення окремих персонажів твору, вказуючи на їхній соціальний статус, манеру спілкування, поведінки тощо, пор.: «*Та одного разу після травневих свят Сердюк з братами-комсомольцями так нажерся, що копита підкосилися і він заснув просто у своєму кабінеті*» [3, с. 62], де *копита* – «мол., крим.; зневажл. Ноги» [6, с. 147]; «...*Сердюків син – людина неадекватна, може верзти казна-що. Тим більш коли тебе б'ють... у процесор. – Ми в голову не били. Взагалі не били, – клялися*

підлеглі» [3, с. 222], де *процесор* – жарг. «голова»; «– Пішла! – під руку і до дверей. Під *дупу* ногою. Дверима грюк!» [3, с. 246], де лексема *дупа* має значення «зад», але маркується в сучасних словниках по-різному: як молодіжне, сленгове вживання (<http://slovopedia.org.ua/57/53396/374372.html>) та як вульгарне (<https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%94%D0%A3%D0%9F%D0%90>).

Жаргонізми вирізняються високим ступенем експресивності.

Трапляється в романі лексика, що має відверто знижене семантико-стилістичне забарвлення, зокрема зневажлива, фамільярна, вульгарна. Лексеми на позначення *обличчя* представлені в романі низкою синонімів: *ника*, *рило*, *морда*. Пор.: «... дядько підскочив на стільці, розмахнувся і я-а-а-ак лусне портъє по *ниці*» [3, с. 86]; «– А раптом той Сердюк нас не побачить? – насупив *пику* Свиря» [3, с. 196], «Свиря такі підлі *ники* серед татарви бачив» [3, с. 156], де *ника* – «зневажл. Потворне, бридке обличчя // Обличчя людини, комусь неприємної, несимпатичної» [4, Т.6, с. 350]; «*Шия*, як у бика. Ого! Треба обережніше! З такими шиями і без інтерпретацій – у *рило!*» [3, с. 128], де *рило* – «вульг. Обличчя людини» [4, Т.8, с. 534]; «Треба буде Шиллеру в *морду* плюнути» [3, с. 127]. Зауважимо, що лексема *морда* (про обличчя) в процесі функціонування змінила маркування з вульгарного [4, Т.4, с. 801] на фамільярне [5, с. 1672]. Суфіксація додає експресивності цьому іменникові: «... Іван Степанович і Микишка прикладали лід до побитих *мордяк* двох незнайомих Свири хлопців» [3, с. 221].

Синонімічний ряд становлять також найменування *рота*: *паща*, *пелька*, *хлебало*. Пор.: «Сердюку свербіло заткнути дядькові *пащу...*» [3, с. 121], де *паща* – «зневажл. Великий і некрасивий рот людини» [4, Т.6, с. 105]; «– Стули *пельку* і не варнякай! – наказав Сердюк» [3, с. 207], де *пелька* – «вульг. Рот. (Заткнути, заткати) *пельку* – примушувати мовчати, не дозволяти висловлювати свою думку» [4, Т.6, с. 115]; «– Вово, стули *хлебало!* – закричала у відповідь пані Женья» [3, с. 201], де *хлебало* – калька з російської мови. Використання різних найменувань дозволяє авторці передати тональність висловів, емоції персонажів твору, їхні стосунки тощо.

Характерно, що стилістично марковані слова засвідчено в мовленні персонажів твору, в авторській мові переважає літературна лексика, пор.: «Вона сміятиметься, і я теж посміюся, коли дивитимуся на твою дурну **пику**. Бо в тебе буде дурна **ника**, коли ти побачиш, як вона... сміятиметься. – Гоцик повернув до Макара **обличчя**» [3, с. 113].

Отже, в досліджуваному романі широко вжито марковану лексику, яка виражена різними частинами мови і містить додаткову конотацію. Зокрема, на позначення частин тіла людини зафіксовано різні марковані лексеми: зменшено-пестливі (*ніжка, колінко, пальчик, брівки, вушко, губка, оченята*), розмовні (*горлянка, пузо, черево, цицька*), жаргонні (*копита, процесор*), зневажливі (*паща, ника*), фамільярні (*морда*), вульгарні (*дупа, рило, хлебало*). У художньому тексті вони виконують важливу стилістичну роль, є засобом увиразнення мови персонажів, «формують основи індивідуально-авторського світобачення і мовомислення, відбивають специфіку суб'єктивного сприйняття фрагментів національної картини світу, належать до маркерів ідіолекту письменника, об'єктивують особливості його індивідуально-авторського стилю» [1, с. 10]. Крім того, у процесі розвитку мови стилістично маркована лексика може зазнавати різних модифікацій, що потребує подальшого її дослідження в текстах сучасних авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. І. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2014. Вип. 11. С. 7–10.
2. Бузько С. А. Поняття стилістичної маркованості мовних одиниць (загальнотеоретичний аспект). *Лінгвістика і поетика тексту. Філологічні студії*. Вип. 17. 2018. С.110–124.
3. Дашвар Люко. РАЙ.центр [Текст]. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 272 с.

4. Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда / Інститут мовознавства АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
5. Словник української мови у 20 томах онлайн. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://1677.slovaronline.com>.
6. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. 336 с.
7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.